

УДК 81'38:316.613.4:316.454.52

ЕМПАТИЯ ЯК КАТЕГОРІЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПРАГМАТИКИ

Таценко Н.В., к. філол. н., доцент, докторант

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
tacenatasha@mail.ru*

У статті репрезентовані різні підходи до тлумачення емпатії в сучасній лінгвістиці. Емпатія досліджується крізь призму лінгвістичної прагматики. Аналізується функціонування емпатійних конверсаційних імплікатур, а також реалізація в комунікативних комплексах принципу кооперації, що сприяє підтриманню гармонійних емпатійних стосунків між комунікантами.

Ключові слова: емпатія, емпатійна конверсаційна імплікатура, адресат, адресант, принцип кооперації, принцип увічливості.

ЭМПАТИЯ КАК КАТЕГОРИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ПРАГМАТИКИ

Таценко Н.В.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

В статье представлены различные подходы к толкованию эмпатии в современной лингвистике. Эмпатия исследуется сквозь призму лингвистической прагматики. Анализируется функционирование эмпатических конверсационных импликатур, а также реализация в коммуникативных комплексах принципа кооперации, который способствует поддержанию гармоничных эмпатических отношений между коммуникантами.

Ключевые слова: эмпатия, эмпатическая конверсационная импликатура, адресат, адресант, принцип кооперации, принцип вежливости.

EMPATHY AS A CATEGORY OF LINGUISTIC PRAGMATICS

Tatsenko N.V.

Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

The article provides insights into different approaches to the interpretation of empathy in modern linguistics. It looks fundamentally at empathy through the prism of linguistic pragmatics. The paper also examines the operation of empathic conversational implicatures, as well as the implementation of a set of principles of communicative cooperation, which contribute to the maintenance of harmonious empathic relations between the communicants.

Having purposeful nature, empathy is an intentional act which demonstrates pragmatic intentions of the speaker to take the place of another person, the desire to comprehend his/her personal experiences, to show intent to influence his/her emotions and behavior. Thus, the pragmatic empathic aspect can be described in terms of a prepared, focused, manipulative action. The level of emotional and evaluative competence of the participants of communicative situation, their social experience, specific worldview determine the degree of empathic cooperation integrating to the sphere of balanced verbal and nonverbal actions aimed at explication of empathic implicatures. Empathic conversational implicature is hidden information, closely linked to the verbal content which mediates semantic relationship between phrases and organizes their interactive focus on the implementation of empathy.

The paper principally concludes the following: empathic implicature is based on those meaning components, which are provided by the presumption of existence of the cooperative principle. The cooperative principle is aimed primarily at the semantic part of participants' contributions towards communication, at the ways of expressing the speaker's values and especially at the ways of their semantic interpretations. Thereby it serves the process of regulation and optimization of empathic verbal interaction.

Key words: empathy, empathic conversational implicature, addressee, addresser, cooperative principle, politeness principle.

За досить тривалу історію свого дослідження емпатія привертала увагу вчених, що працювали в різних сферах гуманітарної науки – філософії, етиці, психології, соціології, теорії комунікації, культурології, антропології, медицині, педагогіці, риториці тощо, що свідчить про міждисциплінарність цієї категорії як об'єкта наукового пошуку. Однак, незважаючи на актуальність, емпатія як безпосередній емоційний відгук індивіда на переживання іншого наразі залишається не повністю зрозумілим феноменом. Вочевидь,

це пояснюється не відсутністю дослідницького інтересу до неї, а самою природою її виникнення й функціонування.

Досягнення емпатійної взаємодії передбачає вміння поставити себе на місце комунікативного партнера, що є запорукою успішного спілкування й ключем до оптимальних стосунків із людьми, до піднесення особистого престижу в суспільстві. У цьому руслі поняття емпатії корелює з феноменом конгруентності реального та ідеального “Я” й співвідносне з гуманістичними концепціями особистості, згідно з якими психологічна реальність детермінована толерантністю комунікативних інтеракцій, що передбачає вміння релевантно увійти до феноменологічного поля іншої людини, всередину її особистого світу значень.

У результаті активного розвитку когнітивної, комунікативної лінгвістики, лінгвістичної емотіології актуалізація емпатії поширилася, проте чіткої диференціації між лінгвістичним і психологічним термінами не було. Одним із перших мовознавців, які звернули на це увагу, став В.І. Шаховський: розробляючи понятійно-термінологічний апарат емотивної лінгвістики, він чітко розмежував поняття емоційності й емпатії та їхніх психологічних аналогів [4]. Уточнюючи лінгвістичне розуміння емпатії, деякі вчені вводять поняття вербальної емпатії, яка, згідно з їх уявленнями, є вираженням розуміння почуттів іншого, мовний вплив із метою надання психологічної підтримки співрозмовнику [2, с. 7].

У сучасних наукових розвідках сформувалися афективно-когнітивний та інтегративний підходи щодо дослідження емпатії [3; 13]. Ураховуючи ці підходи, виокремлюються п'ять емпатійних параметрів: емоційний, когнітивний, соціальний, комунікативний та прагматичний [1, с. 17]. Зауважимо, що виокремлення комунікативного й прагматичного аспектів емпатії є дещо умовним, оскільки прагматика досліджує функціонування мовних знаків у процесі комунікації й наразі перетворилась на загальну теорію комунікації. На наш погляд, емпатія має чотири комплексно неподільні та функціонально синестезійні аспекти: емоційний, когнітивний, соціальний і прагматичний.

Найменш дослідженим аспектом є прагматичний, тому **метою** пропонованої статті постає актуалізація емпатії крізь призму лінгвістичної прагматики, а **завданнями** – виокремлення й аналіз функціонування емпатійних конверсаційних імплікатур, а також реалізація в комунікативних комплексах принципу кооперації, що сприяє підтриманню гармонійних емпатійних стосунків між комунікантами.

У загальній площині гармонійної комунікативної інтеракції відбувається запрошення до спілкування, зближення, відкриваються можливості для залучення ментального й емоційного простору партнера. Емпатія, маючи цілеспрямований характер, є інтенційним актом, який демонструє прагматичні наміри мовців стати на місце іншої людини, бажання осягнути її особисті переживання, проявити намір вплинути на емоції та вчинки людей. Тим самим прагматичний емпатійний аспект можна описувати в термінах підготовленої й цілеспрямованої маніпулятивної дії.

Як відомо, комунікативна подія є не одностороннім процесом, що внаслідок зміни ролей і в разі комунікативного успіху передбачає відповідність емпатійних реакцій співрозмовників. Отже, емпатія співрозмовника-адресата зазвичай викликає рефлексію з боку співрозмовника-адресанта, тобто останній розуміє, як його сприймає комунікант. Витоки філософського, психологічного, а зрештою й лінгвістичного феномену емпатії лежать у площині здібності людини сприймати й оцінювати висловлення співрозмовника в процесі комунікації. Отже, для емоційної гармонії потрібна кооперація в міжособистісному спілкуванні.

Упродовж останніх років учені виокремили «формальну кооперацію» й «реальну кооперацію» з наявністю спільних цілей у комунікантів [9, с. 11]. Також уведено поняття «прагматичної кооперації» (бажання вислухати один одного й інтерпретувати висловлене) та «риторичної кооперації» (обмін інформацією під час прийняття цілей комуніканта й виконання невербальних дій) [7, с. 181].

Ми вважаємо, що будь-яка кооперація є прагматичним компонентом емпатії, а дотримання принципів кооперації в комунікативних комплексах уможливорює реалізацію емпатійних імплікатур, що є необхідною умовою для створення позитивної емоційно-психологічної налаштованості, досягнення максимального комунікативного ефекту й побудови емпатійного модусу світобачення. Порушення зазначених принципів руйнує гармонійну канву інтеракції, що призводить до утрудненого спілкування й комунікативних невдач.

Рівень емоційно-оцінної компетенції учасників комунікативної ситуації, їхній соціальний досвід, специфічність світосприйняття визначають ступінь емпатійної кооперації, яка інтегрує до площини комунікативно зважених вербальних і невербальних дій, спрямованих на експлікацію емпатійних імплікатур. Під терміном *імплікатура* (*implicature*) розуміється семантико-прагматичний компонент висловлення, що відсилає до його змісту, але не виражений у ньому явно та не зумовлений ним (*implication* «прихований смисл, натяк»). Виділяються два типи імплікатур: конвенційні й комунікативні (мовленнєві) [6].

Визначаючи імплікатури першого типу, необхідно зауважити, що конвенційне значення слів репрезентує не лише те, що говориться, а й те, що імплікується. Цей тип імплікатур корелює з семантичною пресупозицією, яка детермінує умови семантичної сполучуваності елементів висловлення. Однак у контексті нашого дослідження більший інтерес викликає другий тип – неконвенційні імплікатури мовленнєвого спілкування або комунікативні (конверсаційні) імплікатури (*conversational implicatures*).

Комунікативні або конверсаційні імплікатури породжуються не тим, що сказано, а самим актом мовлення, та є завжди вільними, оказіональними й контекстуально залежними. Вони є інструментом розуміння небуквального смислу, того, на що натякається. Серед неконвенційних імплікатур виокремлюються партикуляризовані (*particularized*), пов'язані з контекстом і подані латентною пропозицією, яка забезпечує зв'язність вербально виражених контактних пропозицій (*X went into a house yesterday and found a tortoise inside the front door*. Прихована пропозиція: *X зайшов у чужий дім*); і генералізовані (*generalized*), що є загальними стандартами комунікативної поведінки [6].

Для успішної емпатизації актуальних сегментів буття роль емпатійних імплікатур є не лише важливою, а й особливою, оскільки в деяких випадках головною чи навіть єдиною комунікативною метою мовця стає трансляція саме імпліцитного смислу. При цьому під **емпатійною конверсаційною імплікатурою** ми розуміємо тісно пов'язану з вербальним змістом приховану інформацію, що опосередковує змістову залежність між висловленнями й організує їх інтерактивну спрямованість на реалізацію емпатії. Основними ознаками емпатійних конверсаційних імплікатур вважаємо можливість їх виведення, тобто реконструкції прихованого смислу на підставі буквального значення висловлення, а також здатність до усунення при наявності протилежного судження.

Емпатійні імплікатури вираховуються на основі тих компонентів смислу, існування яких передбачається презумпцією дотримання принципу кооперації. Проблема кооперації розглядається як бажання досягнути інтеракцію з погляду інших співрозмовників, тобто намагання зрозуміти їхні цілі й передумови, а принцип кооперації – як єдність максим (лат. *maxima* – основне правило) кількості, якості, релевантності й манери мовлення,

які визначають внесок учасників комунікативного акту в мовленнєву ситуацію. Кожна максима складається з кількох постулатів, які є найголовнішими найбільш загальними стратегіями, що сприяють комунікативному співробітництву [6, с. 41–58].

Максима кількості пов'язана з повнотою (точніше, дозуванням) інформації, задіяної в комунікативному акті. Вона реалізується в таких постулатах: а) висловлювання повинно мати не менше інформації, ніж потрібно; б) висловлювання повинно мати не більше інформації, ніж потрібно. Ця максима спричиняє значну кількість комунікативних помилок, неточностей, оскільки кількість необхідної інформації залежить від багатьох чинників, пов'язаних з пресупозиціями мовців, їхнім ментальним станом, конситуацією спілкування, культурою тощо.

Максима якості передбачає істинність висловлення. Її постулатами є: а) не говори того, що вважаєш неістинним; б) не говори того, для чого в тебе немає достатніх підстав. Дотримання цієї максими має особливо важливе значення, оскільки порушення дозування інформації (максими кількості) засуджується комунікантами меншою мірою, аніж порушення істинності висловлення (максими якості).

Суть максими релевантності (відношення) в тому, що учасники спілкування для досягнення комунікативної мети повинні здійснювати доцільні комунікативні вчинки, які не суперечать кооперативній інтеракції. Найважливіші її постулати: а) не відхиляйся від теми; б) будь релевантним, тобто говори по суті. Ця максима складна для реалізації мовцями, оскільки учасники інтеракції часто обговорюють декілька тем, що уможливорює абсолютно нормальний перехід від однієї теми до іншої. Однак не відхилятися від теми надзвичайно важливо для збереження комунікативного контакту.

Максима манери (способу) пов'язана не з тим, про що говориться, а з тим, як говориться. Втілюється в один загальний постулат: висловлюйся чітко, та декілька додаткових: а) уникай незрозумілих висловів; б) уникай неоднозначності; в) будь лаконічним; г) будь організованим. Ця максима, хоча й найтісніше пов'язана з мовою, мовним кодом, великою мірою ґрунтується на підготовленості реципієнта до сприйняття інформації, тобто залежить від пресупозицій комунікантів і від того, наскільки збігаються їхні уявлення про відповідний фрагмент дійсності.

Принцип кооперації започаткував пошук тих правил мовленнєвої взаємодії, які сприяють підтриманню гармонійних емпатійних стосунків між комунікантами. Так, для досягнення скоординованої емпатійної взаємодії адресант намагається якомога повніше (максима кількості), точніше та істинніше (максима якості) передати своє оцінно-емоційне ставлення до адресата відповідно до його емоційного стану (максима релевантності) за допомогою різних засобів комунікації (максима манери). Комунікативний збій, негативна реакція з боку одного з учасників комунікативної ситуації або навіть її припинення детерміновані нечіткістю й невизначеністю висловлень.

Для емпатійної комунікації не завжди потрібне суворе дотримання всіма комунікантами в усіх випадках мовленнєвої взаємодії всіх сформульованих максим. Постулати можуть або бути дотримані, або ж бути навмисно й відкрито порушені, тобто комунікант може: 1) дотримуватись певного постулату; 2) обійти його якимось чином; 3) свідомо порушити постулат, експлуатувати його, що породжує емпатійну конверсаційну імплікатуру. Звернімося до ілюстрації сказаного на прикладі промов Барака Обама, який є адресантом емпатії в нижчеподаних комунікативних комплексах:

1. Дотримання постулатів:

Q: *Do we know yet if **there are other Americans on board** beyond the person you mentioned?*

PRESIDENT OBAMA: *We – we have been pretty methodical over the last 24 hours in working through the flight manifest and identifying which passengers might have had a U.S. passport. At this point, the individual that I mentioned is **the sole person that we can definitively say was a U.S. or dual citizen** [10].*

Із цього прикладу видно, що в чіткій відповіді на запитання адресантом емпатії дотримані максими кількості, якості, релевантності й манери мовлення. Емпатійна конверсаційна імплікатура: на борту літака, крім одного визнаного, не було інших американців.

2. Пошук обхідного шляху через конфлікт постулатів:

Q: *Sir, thank you. **How much blame for this do you put on President Putin?***

PRESIDENT OBAMA: *We don't know exactly what happened yet, and I don't want to, as I said before, **get out ahead of the facts**. But what I do know is, is that we have seen a ticking up of violence in eastern Ukraine that despite the efforts of the Ukrainian government to abide by a cease-fire and to reach out and agree to negotiations, including with the separatists, that has been rebuffed by these separatists. We know that they are heavily armed and they are trained, and we know that that's not an accident. **That is happening because of Russian support**. So, you know, it is not possible for these separatists to function the way they're functioning, to have the equipment that they have – set aside what's happened, you know, with respect to the Malaysian Airlines, **a group of separatists can't shoot down military transport planes, or they claim, shoot down fighter jets without sophisticated equipment and sophisticated training, and that is coming from Russia** [10].*

З наведеного прикладу можна зрозуміти, що адресант емпатії не ухиляється від відповіді, проте не дає інформації стосовно провини особисто Путіна – не виконаний постулат кількості через те, що президент не бажає порушувати постулат якості. Емпатійна конверсаційна імплікатура: Барак Обама точно не знає, чи був до цього причетний Путін.

3. Навмисне порушення постулатів.

3 а. Порушений постулат кількості:

Q: ***Tougher sanctions in Europe, will you push for –***

PRESIDENT OBAMA: *Well, I think that this certainly will be a wake-up call for Europe and the world that there are consequences to an escalating conflict in eastern Ukraine, that it is not going to be localized, it is not going to be contained.*

*You know, what – what we've seen here is just in one country alone, our – our great allies the Dutch, 150 or more of their citizens being killed. And – and that, I think, sadly brings home the degree to which the stakes are high for Europe, not simply for the Ukrainian people, and – and that we have to be firm in our resolve in making sure that **we are supporting Ukraine's efforts to bring about a just cease-fire, and that we can move towards a political solution to this** [10].*

У цьому прикладі адресант емпатії не дає відповіді на питання, чи буде він підтримувати суворіші економічні санкції стосовно Росії. Емпатійна конверсаційна імплікатура: президент не проти санкцій, проте наразі не готовий їх підтримати.

3 б. Порушений перший постулат якості:

Із свідомими порушеннями постулату якості, коли під сумнівом є правдивість сказаного, доводиться мати справу особливо часто. Це – непрямі мовленнєві акти, вирази іронічного характеру, метафоричні вирази.

PRESIDENT OBAMA: *By far the country that lost the most people onboard the place was the Netherlands. From the days of our founding, the Dutch have been close friends and stalwart allies of the United States of America, and today I want the Dutch people to know that we stand with you shoulder to shoulder in our grief and in our absolute determination to get to the bottom of what happened* [10].

У цьому прикладі адресант емпатії використовує метафору *we stand with you shoulder to shoulder in our grief*, яка порушує постулат якості. Емпатійна конверсаційна імплікатура: Барак Обама повністю розділяє горе датського народу.

У наведених комунікативних комплексах дотримання максим спілкування є джерелом відповідності реакції комунікантів. Перший приклад, де дотримані всі постулати, характеризується найвищим ступенем емпатійної рефлексії з боку адресата, оскільки в ньому емпатійна конверсаційна імплікатура розгортається й оцінюється відповідно до прагматичної мети адресанта, послуговуючи регулюванню й оптимізації процесу емпатійної мовленнєвої інтеракції.

У реальному спілкуванні існують стратегії недотримання принципу кооперації. Йдеться про демонстративне порушення постулатів – участь у конфронтативних мовленнєвих жанрах (сварка, суперечка тощо), у яких максими спілкування взагалі не беруться до уваги; умисне вживання непрямих мовленнєвих актів (натяк, іронія, сарказм тощо). Зазначені стратегії не сприяють успішній емпатійній взаємодії комунікантів, однак є актуальними для лінгвістичних досліджень впливової механіки неприйняття або відхилення емпатії, що є перспективою подальших розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козяревич Л. В. Вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискурсу (на матеріалі англомовної прози ХХ століття) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Л. В. Козяревич. – К., 2006. – 191 с.
2. Кузнецова А. А. Иллокутивные типы вербальной эмпатии : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / А. А. Кузнецова. – Уфа, 2010. – 25 с.
3. Менджеричкая Ю. А. Особенности эмпатии субъектов затрудненного и незатрудненного общения в ситуациях затрудненного взаимодействия : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / Ю. А. Менджеричкая. – Ростов-на-Дону, 1998. – 18 с.
4. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – Воронеж : ВГУ, 1987. – 192 с.
5. Goffman E. Interaction Ritual : Essays on Face-to Face Behaviour / E. Goffman. – N.-Y. : Anchor Books, 1967. – 33 p.
6. Grice P. Logic and Conversation / P. Grice // Syntax and Semantics / Ed. by P. Cole, J. Morgan. – N.-Y. : Academic Press. – 1975. – Vol. 3 : Speech Acts. – pp. 41–58.
7. Gu Y. Pragmatics and rhetoric : A collaborative approach to conversation / Y. Gu // In Herman Parret, ed., Pretending to communicate. – Berlin : Mouton de Gruyer, 1993. – pp. 172–195.
8. Ickes W. Empathetic Accuracy / W. Ickes // Journal of Personality. – 1991. – Vol. 61. – № 4. – pp. 12–13.

9. Pavlidou T. Cooperation and the choice of linguistic means : some evidence from the use of the Subjunctive in Modern Greek / T. Pavlidou // *Journal of Pragmatics*. Vol. 15., 1991. – pp. 11–42.
10. Transcript : President Obama’s July 18 Statement on Ukraine and Gaza [Електронний ресурс] // *The Washington Post*. – 2014. – Режим доступу : https://www.washingtonpost.com/politics/transcript-obamas-statement-on-ukraine-and-gaza/2014/07/18/a3224560-0e8c-11e4-8c9a-923ecc0c7d23_story.html (дата звернення 18. 03. 2015).

REFERENCES

1. Koziarevych, L.V. (2006), “Verbal and nonverbal means of empathization of dialogical discourse (based on the English prose of the XX century)”, Thesis for Cand. Sc. (Philology.), 10.02.04, Kyiv, Ukraine.
2. Kuznetsova, A.A. (2010), “Illocutionary types of verbal empathy”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Philology.), 10.02.19, Ufa, Russia.
3. Menedzheritskaya, Yu.A. (1998), “Empathy features of subjects of hindered and unhindered communication in the situations of difficult interaction”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Psychology.), 19. 00. 07, Rostov-on-Don, Russia.
4. Shachovskiy, V.I. (1987), *Kategorizatsiya emotsyi v leksiko-semanticheskoy sisteme yazyka* [Categorization of emotions in the lexical-semantic system of language], VGU, Voronezh, Russia.
5. Goffman, E. (1967), *Interaction Ritual: Essays on Face-to Face Behaviour*, Anchor Books, New York, USA.
6. Grice, P. (1975), “Logic and Conversation”, *Syntax and Semantics*, vol. 3, Speech Acts, pp. 41–58.
7. Gu, Y. (1993), *Pragmatics and Rhetoric: A Collaborative Approach to Conversation*, Berlin, Germany.
8. Ickes, W. (1991), “Empathetic Accuracy”, *Journal of Personality*, vol. 61, no. 4, pp. 12–13.
9. Pavlidou, T. (1991), “Cooperation and the Choice of Linguistic Means: Some Evidence from the Use of the Subjunctive in Modern Greek”, *Journal of Pragmatics*, vol. 15, pp. 11–42.
10. The Washington Post (2014), “Transcript: President Obama’s July 18 Statement on Ukraine and Gaza”, available at: http://www.washingtonpost.com/politics/transcript-obamas-statement-on-ukraine-and-gaza/2014/07/18/a3224560-0e8c-11e4-8c9a-923ecc0c7d23_story.html (access March 18, 2015).

УДК 811.161.2:81’0(9)

СТАРОУКРАЇНСЬКА (РУСЬКА) МОВА – ФОКУС СОЦІОЛІНГВАЛЬНИХ ВЗАЄМИН У XVII ст.

Фаріон І.Д., к. філол. н., доцент

*Національний університет «Львівська політехніка»,
вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, Україна*

iryna.farion@gmail.com

У статті простежено еволюцію суспільного статусу староукраїнської (руської) мови впродовж XVII ст. В основі дослідження – нерозривні зв’язки між статусом староукраїнської (руської) мови та суспільно-історичними обставинами того часу, формування етнонаціонального та мовного самоусвідомлення, виникнення «новоусвідомленої мовної одиниці» – південно-східного наріччя як основної соціолінгвальної події середньоукраїнської доби та формалізація етнонаціонального феномена простої (руської) мови. Серед позамовних чинників наголошено на формуванні нового суспільного стану – козацтва як основного носія староукраїнської (руської) мови та кульмінаційних міграційних процесах як сплаву західноукраїнських говірок із північними. Підсумовано, що історичні події XVII ст. надали мовному питанню двох яскравих виявів: лінгвоправового та лінгвотеоретичного.

Ключові слова: староукраїнська (руська) мова, проста (руська) мова, національне і мовне самоусвідомлення, полонізація.